

Tatiana Kłosińska
Uniwersytet Opolski

Obraz dzieciństwa w pracach plastycznych dzieci w wieku przedszkolnym

Recenzja książki: Ewa Jędrzejowska,
*Twórczość plastyczna dzieci
w wieku przedszkolnym. Wybrane aspekty*,
Wyd. Uniwersytet Opolski, Opole 2014.

Książka zatytułowana „Twórczość plastyczna dzieci w wieku przedszkolnym. Wybrane aspekty” ma charakter teoretyczno-empiryczny i składa się z dwóch rozbudowanych bloków tematycznych uszczegółowionych poprzez adekwatne podrozdziały, w których odnajdujemy wnikliwie rozpatrywaną problematykę badawczą.

W przedmowie do omawianej monografii Autorka przywołuje myśl S. Chermet-Carroy: „lata dzieciństwa przemijają zawsze z zawrotną szybkością, jako że niemal z każdym dniem w dziecku zachodzą kolosalne zmiany. Wejście w symboliczny świat rysunku dziecięcego pozwala na uchwycenie chwili z jej intensywnością i wzmocnienie więzi łączącej nas z dzieckiem” (s. 9). Zatem już od pierwszej chwili Czytelnik może się zorientować jak ważne zagadnienie jest poruszane w omawianej publikacji. Ma to tym większe znaczenie, iż jak przekonuje E. Jędrzejowska, u podłoża Jej pracy badawczej leży „głębokie przekonanie o wartości twórczości plastycznej nie tylko w życiu dziecka przedszkolnego, lecz także dla jego otoczenia, przekonanie o wielkim znaczeniu dziecięcego tworzenia, jego niezwykłym uroku, świeżości, autentyczności i sile ekspresji. Twórczość plastyczna dziecka, rozumiana jako forma komuni-

kowania się ze światem, wyrażania emocji i pragnień dziecka, w sposób szczególny konstruuje – wraz z innymi czynnikami – obraz dziecka przedszkolnego” (s. 10).

Dzięki przejrzystości konstrukcji i treści książki Czytelnik otrzymuje stworzoną przez Autorkę precyzyjnie uporządkowaną przestrzeń problemową. W cyklicznie prowadzonych badaniach jakościowych (w latach 1996–2012) zastosowano metodę historyczno-porównawczą oraz technikę analizy zebranych wytworów. W badaniach własnych Autorka omawianej monografii zgromadziła imponującą kolekcję 7200 rysunków oraz prac malarskich dzieci przedszkolnych ze środowiska miejskiego i wiejskiego województw: opolskiego, dolnośląskiego oraz śląskiego.

Przeprowadzone badania pomogły znaleźć odpowiedź na następujące pytania problemowe:

- Jakie są umiejętności dzieci przedszkolnych w zakresie przedstawiania w rysunku postaci ludzkiej?
- Jaki jest stan umiejętności dzieci w zakresie posługiwania się kolorem?
- Jakie tematy w swobodnej twórczości plastycznej podejmują najchętniej?

Poszczególne etapy pracy badawczej zostały precyzyjnie i interesująco zaprezentowane w kolejnych częściach monografii.

W części pierwszej, zatytułowanej „Teoretyczne podstawy twórczości plastycznej dzieci”, zagadnienia zamknięto w pięciu rozdziałach. Pierwszy z nich to syntetyczne omówienie dotychczasowych poglądów na temat istoty twórczości pedagogicznej. Autorka prezentuje zagadnienie istoty i pojęcia twórczości plastycznej, powołując się na wielu badaczy (m.in. U. Szuścik, H. Krauze-Sikorska, K.J. Szmidt, S. Popek, R. Gloton, C. Clero, W. Limont, M. Karwowski). W oparciu o różne poglądy E. Jędrzejowska przyjmuje, iż „każde dziecko jest twórcze, tylko w różnym stopniu i chociaż niewątpliwie każde dziecko rozwija się w sposób indywidualny i prezentuje sobie tylko właściwe tempo i rytm rozwoju, to jednak w jego obrębie można wyróżnić pewne prawidłowości i etapy” (s. 37). Język plastyczny, którym posługują się najmłodsi, ulega zmianie w miarę tego, jak rosną, jak zdobywają coraz to nowe doświadczenia. Ukazują to, omówione w drugim rozdziale niniejszej części, stadia ewolucji plastycznej. Autorka opierając się na materiale źródłowym, wnikliwie analizuje wybrane opracowania, które wniosły znaczący wkład w rozumienie i kształtowanie teorii poświęconej twórczości plastycznej (s. 39–44). Przywołuje prekursorski podział na cztery okresy zdolności rysunkowych dokonany przez D.G. Kerschensteinera w 1905 roku (okres rysunku schematycznego, okres budzącego się odczuwania kształtu i linii, okres rysunku odpowiadającego rzeczywi-

stemu wyglądowni przedmiotu, okres naturalistyczny). To, obecnie klasyczne podejście, w dalszych etapach badań niewątpliwie umożliwiło naukowe usystematyzowanie rozwoju plastycznego dziecka. W wyniku krytycznego podejścia do zaproponowanego podziału (pominięcie ważnego okresu „bazgrania”), wybitny polski psycholog S. Szuman wyróżnił trzy okresy: okres bazgrania, okres schematu (ideoplastyka) i okres poschematyczny. Podczas analizy różnych ujęć twórczości rysunkowej dziecka E. Jędrzejowska podkreśla znaczenie wewnętrznego aspektu tworzenia, wskazując na wyrażone przez S. Szumana oraz D.G. Kerschensteinera podobieństwa rozumienia wytworów dziecięcych jako sztuki pierwotnej, egzotycznej, ludowej. Autorka książki powołuje się także na odmienne klasyfikacje (C. Burt, V. Lovenfeld i W.L. Brittain, także analiza cech osobowości, M. Debesse). Autorka stwierdza, iż mimo różnic terminologicznych oraz zapatrywania w kwestii czasu trwania poszczególnych okresów i faz, to jednak wszyscy badacze uwzględniają rozwój rysunkowy od form najprostszych poprzez ideoplastykę do fizjoplastyki.

Charakterystyka twórczości plastycznej dziecka w wieku przedszkolnym stanowi treść rozdziału trzeciego, w którym podkreślone zostały aspekty ewolucji form plastycznego obrazu u dziecka w wieku przedszkolnym. Część ta została opisana na podstawie wcześniej przywołanych teorii literatury oraz opracowań rodzimych badaczy, między innymi B. Hornowskiego, S. Popka, H. Krauze-Sikorskiej. W tej części książki Autorka opisuje i jednocześnie wyjaśnia specjalistyczną terminologię: okres bazgrot, bazgroty bezładne, bazgranie kontrolowane, bazgroty nazywane, głowonogi i głowotułowice, okres formowania się schematu, ideogramy. E. Jędrzejowska zwraca uwagę na najważniejsze prawidłowości rysunków dzieci w wieku przedszkolnym, które cechuje organizowanie języka graficznego, symboliczne ujmowanie formy, oderwanie od uwarunkowań percepcyjnych i przedstawianie wiedzy o rzeczywistości, zaznaczanie subiektywnego stosunku do przedstawianego obiektu (przekształcenia afektywne), trudności w przedstawianiu trójwymiarowej przestrzeni na dwuwymiarowej płaszczyźnie kartki oraz widoczna zależność rysunku od kontekstu kulturowego.

Aktywność plastyczna w życiu dziecka odgrywa istotną rolę. Znaczenie takiej działalności opisane jest w kolejnym rozdziale. Jak podkreślono w książce „twórczość plastyczna dziecka wspiera rozwój kreatywności i wyobraźni, stwarzając pole do ujawnienia się postawy twórczej”, zatem ten aspekt zdecydowanie może się przyczyniać do rozwijania gotowości szkolnej dziecka (s. 65).

W rozdziale piątym, zatytułowanym „Niektóre uwarunkowania aktywności plastycznej dziecka w wieku przedszkolnym”, omówione zo-

stały ważne czynniki warunkujące tę aktywność. Niemalą rolę odgrywają czynniki zewnętrzne, środowiskowe. Do najważniejszych zaliczono: środowisko rodzinne, kulturę środowiska, w jakim dziecko wzrasta, środki masowego przekazu oraz instytucjonalne wychowanie przedszkolne. Uwarunkowania wewnętrzne, a więc: zdolności, uzdolnienia, inteligencja, typ rodzącej się osobowości stanowią podstawę aktywności plastycznej dziecka. Jednak, słusznym zdaniem Autorki, „podstawowym czynnikiem w rozwijaniu ekspresji plastycznej jest również systematyczna inspiracja twórczości plastycznej” (s. 77), co wskazuje na niebagatelną rolę nauczyciela w podmiotowej pracy z dziećmi. Edukacja ukierunkowana na podmiotową stronę osobowości człowieka w działalności wspierającej rozwój twórczości plastycznej powinna charakteryzować się pozwoleniem na dużą swobodę w wyborze tematu, techniki plastycznej i sposobu wykonania pracy oraz zachętą do działania, a także pozostawieniem dziecku czasu na pomysł i świadomą realizację własnych zamierzeń twórczych. E. Jędrzejowska w klarowny sposób zaznacza, że rozwijanie twórczości plastycznej dziecka w wieku przedszkolnym jest skutecznym sposobem kreowania jego podmiotowości. Wówczas nauczyciel:

- stara się zrozumieć przeżywane przez dziecko problemy, dyskretnie pomaga je rozwiązać, nie bagatelizuje ich, nie „roztrząsa” w obecności innych;
- tworzy okazje edukacyjne (przede wszystkim o charakterze zabawowym, które angażują emocjonalnie dziecko);
- organizuje bogatą przestrzeń edukacyjną – w sposób twórczy oddziałującą na dziecko, dostarcza materiałów, które rozwijają wyobraźnię dziecka;
- zachęca do działania, ale nie zmusza, nie straszy, nie zniechęca;
- upewnia dziecko w jego – niepewnym często – poczuciu własnych możliwości, buduje obraz własnego „ja”;
- zawsze pamięta o tym, że każde dziecko jest inne, ma inną wrażliwość, inne potrzeby, ale także inne możliwości;
- wymagania stawiane dziecku dopasowuje do jego możliwości, nie wymaga ani zbyt wiele, ani zbyt mało;
- zna i realizuje zasadę: „Aby móc respektować podmiotowość wychowanka, trzeba przede wszystkim ją znać”, dostrzega zmiany, jakie zachodzą w dziecku, jest dobrym diagnostą;
- unika powielania schematów edukacyjnych, unika ciągłego poprawiania i uzupełniania wypowiedzi dziecka;
- unika nadmiernego kontrolowania i oceniania dziecka;
- jest ostrożny w ocenianiu dziecięcych prac plastycznych;
- akceptuje oryginalność dziecięcych wypowiedzi plastycznych;
- utrwala i nadaje dziecięcym wytworom skończoną formę (fotografuje prace, oprawia w ramki, tworzy albumy, itp.);

- przyjmuje rolę doradcy i przewodnika w dążeniu dziecka do rozwoju, zgodnie z jego indywidualnym programem;
- traktuje dziecko jako pełnoprawnego uczestnika dialogu edukacyjnego (w ujęciu korczakowskim);
- rozmawia z dzieckiem, zachęca je do coraz trudniejszych zadań, pokonywania trudności i swoich słabości, akceptowania siebie, budowania własnej, niepowtarzalnej tożsamości;
- przeżywa radość tworzenia wraz z dzieckiem (s. 79–80).

Sądzę, iż wyżej wymienione sugestie mają ogromne znaczenie w procesie wychowania przedszkolnego i wczesnej edukacji, a respektowanie ich przynosi korzyści zarówno dla kreatywnego nauczyciela i jego wychowanków, jak i środowiska wychowującego.

W drugim bloku tematycznym zatytułowanym „Twórczość plastyczna współczesnych dzieci w wieku przedszkolnym na tle historyczno-porównawczym” Czytelnik może znaleźć jasno usystematyzowane pojęcia i działania badawcze Autorki nierozdzielnie związane z twórczością plastyczną dziecka w wieku przedszkolnym.

Niezwykle interesujące są wyniki badań, w których skupiono się na wnikliwej analizie rysunku postaci ludzkiej. Uzyskano cenny zarówno dla pedagogów, jak i psychologów materiał badawczy, który opracowano pod kątem aspektu dotyczącego postaci ludzkiej, kolorystyki oraz tematyki prac plastycznych na temat „Moja rodzina” wykonanych przez dzieci w wieku 3–6 lat. Podczas analizy rysunku postaci ludzkiej uwzględniono rozwój schematu rysunku postaci ludzkiej z podziałem na wiek oraz cztery kategorie. Z analizy zgromadzonych prac wynika, iż rozwój rysunku postaci ludzkiej zależy od wieku dziecka – od bazgroł nieczytelnych poprzez bazgroły czytelne, kontrolowane do schematu postaci ludzkiej. Badaczka podkreśla fakt, że w grupie najmłodszej aż co czwarte dziecko potrafiło narysować schemat człowieka. W grupach wiekowych 4, 5, 6-latków dominowały schematy postaci ludzkiej, których liczba wzrastała proporcjonalnie do wieku dziecka. W badaniach nie stwierdzono, że środowisko jest znaczącym determinantem rozwoju plastycznego dzieci, natomiast ujawniono pewne zróżnicowanie w umiejętności rysowania postaci ludzkiej pod względem płci na korzyść dziewczynek.

E. Jędrzejowska starannie analizuje osiągnięte rezultaty badań własnych, a także w przejrzysto skonstruowanych tabelach, uwzględniających trzy kategorie rysunku postaci ludzkiej, dokonuje porównania wyników otrzymanych przez S. Szumana, B. Hornowskiego, S. Popka. Przekrojowy przegląd wyników świadczy o przyspieszeniu rozwojowym współczesnych dzieci.

W kolejnym rozdziale „Akcydensy w rysunku postaci ludzkiej” Autorka zwraca uwagę na istotne części schematu człowieka, które dzieci detalizują. Z badań wynika, iż „najważniejszą częścią ciała ludzkiego przedstawianą na rysunku już od najwcześniejszych lat życia, jest głowa. Przełomowym momentem w rozwoju tej umiejętności jest rysowanie kółek i zamykanie pewnej płaszczyzny ramami konturu” (s. 110). Umiejętność uwzględniania głowy w postaci ludzkiej u badanych trzylatków pozytywnie zaskoczyła samą Autorkę, ponieważ posiadało ją 76,5% dzieci. Ma to tym większe znaczenie, że w badaniach porównawczych prowadzonych przez S. Popka wskaźnik wyniósł jedynie 14%. Akceleracja rozwojowa dzieci uwidacznia się na każdym etapie badań prowadzonym przez E. Jędrzejowską. Najistotniejszym dla dziecka detalem rysunku głowy są, jak wykazują rezultaty omawianych badań, przede wszystkim oczy, przedstawiane za pomocą kropki lub konturu, następnie usta jako kreska pionowa, pozioma lub owalna. Kolejnym szczegółem jest nos przedstawiany w postaci prostej, pionowej lub złamanej kreski, czasem owalu czy kółka oraz kropek jako otworów nosowych. Nogi, włosy, tułów, szyja, ręce, palce u rąk, ubranie – to kolejne istotne akcydensy precyzyjnie omówione przez Autorkę monografii. Analiza tych wyników potwierdza istnienie akceleracji rozwojowej podbudowane zmianą warunków życia dzieci i edukacją przedszkolną.

W pracy uwzględniono również ustalenie poziomu umiejętności stosowania koloru w twórczości dzieci przedszkolnych, co jest tym bardziej cenne, iż badania nad rozwojem kolorystyki dziecięcej prowadzili bardzo nieliczni badacze i nie brali pod uwagę celowości doboru kolorów oraz ich zróżnicowania. Na podstawie licznych prac plastycznych E. Jędrzejowska udowodnia tendencję wzrostową umiejętności stosowania kolorystyki u badanych dzieci w różnym wieku rozwojowym, u podłoża której leży coraz bardziej poszerzana ilość bodźców rozwojowych w otaczającej rzeczywistości.

Rozdział pt. „Tematyka dziecięcych wypowiedzi plastycznych” zamyka drugą część monografii. Prezentuje bardzo interesującą analizę plastycznej ekspresji dzieci wyrażoną w aspekcie „autokomunikatu” i możliwości budowania porozumienia w związkach z dorosłymi. Autorka monografii, w świetle otrzymanych wyników badań, odnotowuje, iż „na plan pierwszy w twórczości plastycznej dzieci przedszkolnych wysuwa się najbliższe otoczenie: postać ludzka, – mama, tata, rodzeństwo, zwierzęta, przyroda, zabawki, zdarzenia w domu i przedszkolu, zabudowania, środki lokomocji, sceny z bajek, filmów itp. Inspiracją dziecięcej twórczości może być otoczenie przyrodnicze, społeczne, muzyka, literatura, a także media, które zajmują współczesne dziecko w sposób szczególny”

(s. 151). Podkreśla także ważkość sytuacji, w której powstają „komunikaty plastyczne” dzieci.

Bogaty i reprezentatywny materiał badawczy, według dominującej tematyki prac plastycznych i z uwzględnieniem okresów badawczych, zakwalifikowano do dziewięciu kategorii: krajobraz przyrodniczy; dom, zabudowania, otoczenie; postać ludzka; zwierzęta; bajka i tematyka bajkowa; sceny z życia dziecka; środki lokomocji; kwiaty; inne. Z opublikowanych danych empirycznych wynika, że najczęściej podejmowany jest temat przyrodniczy, następnie dom i jego otoczenie. Ciekawe wyniki badań dotyczą rysunku postaci ludzkiej, która, jak pisze E. Jędrzejowska, występuje „w ujęciu pierwszoplanowym, najczęściej w formie portretu mamy, taty, babci czy pani nauczycielki” (s. 157). Istotne jest spostrzeżenie, że tematyka ta dominuje u dzieci młodszych, a w kontekście prezentowanych analiz Autorka odwołuje się do podobnych wyników badań S. Popka. Częściej także dzieci rysują człowieka dorosłego niż postaci dziecięce. W analizie prac wykazano, że dzieci uwzględniając tematykę przyrodniczą, przede wszystkim rysują to, co jest w ich najbliższym otoczeniu, jednak rzadziej na rysunkach pojawiają się zwierzęta, choć ten temat jest w istocie obecny emocjonalnie w twórczości plastycznej. Wiele prac poświęconych zostało także tematyce bajkowej, uwidacznia się w nich wpływ środków masowego przekazu.

E. Jędrzejowska dokonała szczegółowej analizy uzyskanego materiału empirycznego, a tendencje związane z rozwojem tematycznym i zmianami w dziecięcym postrzeganiu świata wyrażonym poprzez prace plastyczne zobrazowała w precyzyjnej tabeli rankingu najpopularniejszych prac plastycznych dzieci przedszkolnych (s. 179). Dokumentacja teoretyczna wzbogacona została wieloma cennymi pracami dziecięcymi obrazującymi przemiany dzieciństwa.

Podsumowując swoją pracę badawczą Autorka konstatuje, iż twórczość pomaga ludziom odnaleźć się w świecie, tym bardziej że we współczesnym świecie notuje się wzrost zapotrzebowania na ludzi samodzielnie myślących i twórczych. Trudno więc nie zgodzić się z wyrażonym w monografii przesłaniem, iż „rozwijanie twórczości powinno być postulatem pedagogicznym każdego nauczyciela, być może przede wszystkim – nauczyciela dzieci przedszkolnych” (s. 181). Autorka monografii podkreśla zatem znaczącą rolę nauczycieli w kształtowaniu postaw twórczych wychowanków, jednocześnie obrazując sytuację współczesnego nauczyciela wobec wymogów i oczekiwań związanych z doskonaleniem procesu nauczania i wychowania.

Treść prezentowanej monografii jednocześnie uświadamia Czytelnikom jak wielkie są zmiany w rozwoju współczesnych dzieci. E. Jędrze-

jowska udowodniła znaczące różnice (od kilkunastu do kilkudziesięciu procent) w poziomie umiejętności plastycznych dzieci pomiędzy badaniami własnymi a tymi sprzed wielu lat. Interpretacja wyników badań pozwala Autorce stwierdzić, że im badania są odleglejsze czasowo, tym niższy poziom badanych umiejętności. Z rezultatów własnych badań Autorki jasno wynika, że umiejętności plastyczne współczesnego pokolenia dzieci w wieku przedszkolnym są zdecydowanie wyższe.

E. Jędrzejowska wysuwa interesujące wnioski oraz postulaty. Ma świadomość akceleracji rozwojowej dzieci, zauważa wyraźny brak zainteresowania w ostatnich latach problematyką twórczości plastycznej dzieci, wnioskuje o rozszerzenie badań na inne regiony kraju, a także monitorowanie zjawisk związanych z twórczością plastyczną najmłodszych.

Wśród postulatów istotny jest dezyderat dotyczący wspierania działań rodziców na rzecz zdobywania doświadczeń plastycznych własnych dzieci oraz sugestia dotycząca kształcenia nauczycieli, które powinno być nastawione na rozumienie istoty dziecięcej twórczości, dobre, praktyczne przygotowanie do prowadzenia zajęć plastycznych oraz – co bardzo ważne – rozbudzenie indywidualnych zainteresowań sztuką. Należy także rozwijać wśród przyszłych nauczycieli przedszkola umiejętność rozpoznawania i pracy z dziećmi uzdolnionymi plastycznie.

Monografia pt. „Twórczość plastyczna dzieci w wieku przedszkolnym. Wybrane aspekty” autorstwa E. Jędrzejowskiej wpisuje się w nurt zainteresowań pedagogów, a także przedstawicieli innych nauk humanistycznych i społecznych. Jest interesującą i ważną publikacją dokumentującą przemiany w procesie kształcenia i wychowania do twórczości plastycznej, dopełnia lukę we współczesnej literaturze pedagogicznej i stanowi nietuzinkowe opracowanie dla pedagogów, psychologów oraz nauczycieli, studentów i rodziców.